

TRANSFORMAČNÍ PROCES V BÝVALÉ NDR

P. Uttitz

Köln

Pro většinu východoevropských zemí znamenal rok 1989 významný historický předěl, kterým se dal do pohybu proces zcela zásadních společenských, politických a hospodářských změn. V rozděleném Německu vyústil do spojení obou států od 3. října 1990. Východní část Německa tak byla prakticky bez přípravy vystavena nárokům a požadavkům tržního hospodářství, což v zemědělství bylo násobeno tlakem silné konkurence nejen ze západní části země, ale i ze zemí ES. Koncem roku 1989 bylo v zemědělství NDR zaměstnáno více než 800 000 osob. Začátkem roku 1992 jich zbylo přibližně čtvrt miliónu. Podle odhadu z těch, co ztratili zaměstnání, jich 120 000 přešlo do jiných oborů, 180 000 osob odešlo regulérně nebo předčasně do důchodu, 150 000 osob je v přeškolenacích kurzech nebo dočasných subvencovaných místech. 150 000 bývalých zemědělců zůstalo bez zaměstnání.

Sociologický výzkum, prováděný v září 1991 v jednom ze zemědělských družstev (LPG) v bývalé NDR ukázal, že problémy, se kterými se lidé v bývalé NDR v současné době potýkají, nejsou omezeny jen na hledání nového sociálního postavení a výkon rolí podle nových vzorů. Chování v novém prostředí vyžaduje schopnosti, které přesahují síly mnohých občanů. Jako pozitivní změnu vidí většina respondentů především novou svobodu, kterou získali všichni občané bývalé NDR. Zároveň však poukazují na ztrátu „individuálních jistot“, kterou posuzují negativně. Je zřejmé, že celková změna bývalého systému je záležitostí velmi náročnou a dlouhodobou.

transformační proces v zemědělství; bývalá NDR; sociologický průzkum v zemědělském družstvu

Politickými událostmi na podzim roku 1989 se v bývalé NDR dal do pohybu transformační proces, který během několika měsíců nově definoval celý společenský a hospodářský systém. Institucionální rámec tomuto procesu pak byl dán hospodářskou a měnovou unií (od 1. července 1990) a sjednocením obou německých států (od 3. října 1990).

Demokratizace politického systému a přechod od plánovaného k tržnímu hospodářství byly doprovázeny různorodými problémy, s kterými se museli vypořádat občané obou částí Německa. Obzvlášť občané bývalé NDR byli konfrontováni s novým sociálním pořádkem, který sice přinesl osvobození od totalitního systému, který garantuje demokratické svobody, avšak který zároveň znamená ztrátu zavedených sociálních jistot a navyklého způsobu života.

S t o j a n o v (1991, s.36.) takovou situaci popsal slovy: „Nové uspořádání společnosti ještě dlouho neznamená, že socio-strukturální procesy mohou být změněny během krátké doby a že postautoritativní transformační procesy v těchto společnostech by již mohly být diagnostikovány.“

Transformační procesy však změnily během uplynulých dvou let mnohé jak v hospodářském, tak i ve společenském uspořádání bývalé NSR. Takový vývoj od sociálních věd žádá, aby byl zkoumán a postupně vyhodnocován. Proto jsme se rozhodli ukázat změny sociálního a hospodářského charakteru jednou případovou studií zemědělského podniku. Poznamenejme ještě, že zemědělství je pod tlakem silné konkurence bývalé SRN, zemí ES a podléhá situaci na světovém trhu, hlavně pokud jde o jednání o novém uspořádání GATT (General Agreement of Tariffs and Trade).

Abychom přiblížili současný stav, zdůrazníme drastické změny v zemědělství bývalé NDR několika údaji z oficiálních statistik. Koncem roku 1989 bylo v zemědělství NDR zaměstnáno více než 800 000 osob. Začátkem roku 1992 jich zbylo přibližně jen čtvrt miliónu. Podle odhadů přešlo 120 000 (z celku 555 000, kteří zaměstnaní v zemědělství ztratili) do jiných oborů, 180 000 odešlo regulérně nebo předčasně do důchodu, 105 000 je v přeškolenacích kurzech nebo na tzv. dočasných subvencovaných místech (Arbeitsbeschaffungsmassnahmen). 150 000 bývalých zemědělců zůstalo bez zaměstnání (Frankfurter Allgemeine Zeitung 1.2.1992).

Nejde jen o ztrátu identity a hledání nového sociálního postavení. To se týká všech skupin obyvatel. V zemědělství je situace o to obtížnější, že v dřívějším státě „dělníků a rolníků“ získali zemědělci (přínejmenším po ekonomické stránce) privilegované postavení. Proto se otázka „jak se tato skupina s těmito změnami vypořádá“ jeví jako zvlášť ostrá.

Vraťme se k naší případové studii. Sociologické šetření bylo provedeno v zemědělském družstvu (dále LPG) Neues Leben ve Wittbrietzen (asi 20 km jižně od Postupimi) v září 1991 pracovníky Forschungsgesellschaft für Agrarpolitik und Agrarsoziologie v Bonnu. V následujícím textu uvádíme ve stručné podobě jeho základní výsledky:

- Jen polovina ze všech dotázaných měla ještě v září 1991 pravidelné zaměstnání, ačkoliv přechod k tržnímu hospodářství byl proveden jen v části podniku.
- Čtvrtina členů LPG tam v době průzkumu ještě pracovala. Více než polovina dotázaných uvedla, že výpovědi, které členové družstva dostali, nejsou sociálně únosné.
- Respondenti, kterým je více než 50 let a byli dosud zaměstnaní, neměli představy o pracovní budoucnosti.

- Přechod od plánovaného k tržnímu hospodářství mění situaci na pracovišti u převážné většiny dotazovaných; zvyšuje se pracovní intenzita, rostou nároky na kvalifikaci a je pociťován silnější konkurenční tlak (mezi pracovníky).
- Provozy, v nichž tito dotazovaní pracují, se podle jejich mínění z velké části přizpůsobily novým podmínkám.
- Přes všechny změny byla spjatost dotázaných zaměstnaných s jejich starými, event. novými zaměstnavateli vysoká. Domnívají se také, že tyto podniky mají „slušné šance k přežití“ v nových podmínkách.
- Nezaměstnaní byli velmi špatně informováni o možnostech rekvalifikace. Přesto však měli přesné představy o tom, ve kterých oborech činnosti by rádi pracovali.
- Jen 25 % členů LPG vidělo budoucnost v zemědělství, jen jediný respondent v soukromém zemědělském hospodaření. Důvody takového stavu lze spatřovat hlavně v jisté bezperspektivnosti zemědělství, event. ve špatných výdělkových možnostech. Na tom pak nic nemění ani vlastnictví půdy.
- Další důvody toho, že dotázaní nechtějí soukromě hospodařit, jsou: malá výměra půdy, event. drahá zemědělská technika, anebo všeobecně finanční důvody.
- Polovina dotázaných by si přála, aby v budoucnu byla v bývalé NDR stejně podporována družstva i soukromá hospodářství; 2/5 vyslovily názor, že přednostně by měla být podporována družstva, a jen desetina se vyslovila pro prioritu rodinných podniků.
- Hospodářská situace většiny družstevníků byla v době průzkumu relativně dobrá (ve srovnání s jinými skupinami obyvatel), a to díky do té doby dobrému hospodářskému postavení LPG. Z velké části bydlí dotazovaní „ve vlastním“, mají dobře vybavené domácnosti a jejich příjem byl v době průzkumu v průměru vyšší, než činil průměrný příjem na území bývalé NDR.
- Tomu pak odpovídalo i hodnocení vlastní hospodářské situace včetně představy o budoucnosti. Jen čtvrtina respondentů (často starších anebo nezaměstnaných) se domnívala, že jejich aktuální i budoucí situace je špatná.
- I posouzení příjmové situace bylo relativně pozitivní, ale ve srovnání s minulostí bylo pociťováno zhoršení. 2/3 dotázaných vypověděly, že mohou svou životní úroveň udržet, 1/5 ji rozhodně udržet nemůže.
- Vyhledky do budoucnosti byly většinou respondentů hodnoceny spíše optimisticky než pesimisticky. Optimismus platí hlavně pro zlepšení stavu místa bydliště, celkového životního prostředí a pro vývoj pracovních příjmů. Naopak výhrady se týkají především otázek zajištění pracovních příležitostí a stoupajících životních nákladů.

- Nespokojenost dotázaných se projevuje především v hodnocení vybavenosti obcí a příslušného okolí (veřejná doprava, sportovní zařízení, silniční síť a kulturní zařízení).
- Vzhledem ke změněné příjmové situaci nemohou již dotázaní tolik využívat určité služby tak jako dříve (hostinec, kulturní služby, osobní služby kadeřnické, kosmetické). Také veřejné dopravní prostředky jsou využívány méně než před rokem.
- V žebříčku hodnot členů LPG stojí na předním místě zajištění míru, dětí a rodina, ochrana životního prostředí, jistota pracovních míst a uplatnění v zaměstnání. Proti tomu politika, veřejný život, náboženský život a církev se jeví jako podstatně méně významné.
- Priority v hodnotě orientaci dotázaných se liší jen málo od priorit zemědělců ve „starých spolkových zemích“. Výrazná difference byla zaznamenána v postavení politického a náboženského života, které mají v životě obyvatel „starých spolkových zemí“ podstatně větší význam.
- Vlastní společenské postavení vzhledem k jiným skupinám obyvatel posuzují dotázaní z LPG i zemědělci ve „starých spolkových zemích“ podle stejného vzoru. V obou skupinách se objevuje dvoutřetinová nespokojenost s vlastním společenským postavením a ani v jedné skupině nebyla prokázána závislost této spokojenosti (nespokojenosti) na sociální a ekonomické úrovni dotázaných.
- Politická nálada se v místě průzkumu během posledních let výrazně změnila. Zatímco v průběhu voleb do Lidové komory a během prvních celoněmeckých voleb do Spolkového sněmu v prosinci 1990 obdržela CDU významnou většinu, v září 1991 volilo dvakrát více družstevníků SPD než CDU. Ostatní politická seskupení hrála v místě okrajovou roli (FDP, PDS, Bründnis, Zelení).
- Zabýváme-li se politickou inklinací dotázaných ve vztahu k oběma velkým stranám - SPD a CDU, nacházíme dosti paralel i dosti výrazných rozdílů při srovnávání politického chování se „starými spolkovými zeměmi“. Podobně jako v nich volí ti dotázaní, kteří jsou členy církví a praktikující věřící, častěji CDU než SPD. Ve starých spolkových zemích hraje věk jen nepatrnou roli v diferenciaci voličů těchto dvou stran. Proti tomu existuje u družstevníků LPG silná podpora SPD mezi mladšími a zároveň 50-60letými respondenty. U nejstarších dominuje CDU.

Uvažujeme dále o námi získaných výsledcích v obecnějším rámci. Přeměna společnosti střední a východní Evropy a jejich přizpůsobování se „pravidlům“ západní společnosti nemá jen dimenze zahrnující výrobní a organizační stránky vývoje, nýbrž předpokládá i změny institucionálního rámce. Ilja Š r u b a ř

(1991, s. 416) popisuje vývoj v západních společnostech takto: „V rovině sociálních vztahů jde současně s tímto vývojem (modernizací společnosti - pozn. aut.) proces automatizace subjektu, který je doprovázen rozkladem tradičních vztahů založených na původu, stavu a náboženství. Začíná již v raných fázích industrializace a vyúsťuje v současné době v různorodosti stylu života.“ To, čemu Ilja Šrubar říká „automatizace“, označuje Ulrich B e c k (1986, s. 115) jako „individualizaci“, s kterou jsou spojeny určité biografické, kulturní a sociální nejistoty a rizika. Na rozdíl od moderních industrializovaných společností produkoval systém reálného socialismu jiný druh rizik a nejistot, které spočívaly ve státní moci, politickém tlaku a centrálně organizovaném hospodářství. Tato odlišná rizika omezovala, ne-li znemožňovala vývoj individuálních strategií vlastního odpovědného jednání. S t o j a n o v (1991) to označuje za jednu z hlavních překážek modernizace a demokratizace „reálně socialistických“ společností.

Stojanova teze se potvrzuje v odpovědi členů zemědělského družstva na naše otázky. Ochota vydat se vlastní cestou, nebo dokonce převzít riziko podnikání, je relativně malá. I když převážná část členů zemědělského družstva se na jeho činnosti již aktivně nepodílí, jejich identifikace s družstvem zůstává značně vysoká. Důvod nelze hledat jen v tom, že tvořilo část jejich pracovního života. Podstatné je, že družstvo mělo velký význam pro celou vesnici, představovalo často jedinou hospodářskou organizaci v obci se značným podílem na sociálním životě místního společenství. V důsledku toho mohlo být pro mnohé obyvatele hlavním identifikačním bodem.

Se zásadní společenskou přeměnou se objevují silné nejistoty z důvodu nedokonalé orientace v nové situaci a v hledání nového způsobu života. V analýze srovnávacího průzkumu v ČSFR, Maďarsku a Polsku tuto situaci velmi výstižně popsal Marek B o g u s z a k (1991): „Pro většinu občanů úplně nová, nicméně zcela reálně se rýsující situace, že budou muset převzít plnou odpovědnost za svůj život, je spolu s obavami z budoucnosti kořenem vysoce vzvednuté hladiny nejistoty a ztráty identity, resp. impulsem k hledání identity nové (u mnohých poprvé v životě). Navíc... mnozí začínají tušit, že podstatná část nové identity musí být téměř protiklad toho, co mohlo být základem identity ve starém systému: schopnost prosadit se a uplatnit se namísto schopnosti přizpůsobit se; schopnost rozhodovat se samostatně i ve skutečně důležitých otázkách namísto schopnosti důležitým otázkám se pokud možno vyhýbat ... apod.“ Tyto postřehy se dají bez omezení převést i na bývalou NDR, pro kterou toto zjištění platí o to více, že západní systém byl zaveden bez jakéhokoli přechodu. Ve výsledcích našeho průzkumu se tento postoj dotazovaných ukazuje např. v nejistých představách pracovní budoucnosti.

Problémy, se kterými se lidé v bývalé NDR v současné době potýkají, nejsou omezeny jen na individualizaci, hledání nového sociálního postavení a výkon rolí podle nových vzorů. I sociální rozdíly či nerovnosti, které jsou „v různém zabarvení“ platné pro všechny západní společnosti, měly v zemích reálného socialismu jiné příčiny. Podle Ilji Š r u b a ř e (1991, s. 425) nebyly „výsledkem občanských, obchodních nebo jinak profesionálně legislativních činností, nýbrž vycházely z členství v politicky privilegovaných skupinách a nebo z úspěšné činnosti v nelegálních rozdělovacích sítích“.

Chování v novém prostředí vyžaduje schopnosti, které přesahují síly mnoha občanů. Zároveň budí i reálný strach, který pochází z nových sociálních ohrožení, a také z vlastní životní historie. Tento stav zahrnuje strach ze ztráty zaměstnání stejně jako z narůstající kriminality a z nejistoty pocházející z nového způsobu života a nových vzorů jednání. Výsledky našeho průzkumu dokumentují tento strach hlavně u starších lidí a u těch, kteří nemají odborné vzdělání. Do jisté míry platí takové zjištění i pro ty, kteří jsou sociálně postiženi nebo bez zaměstnání. Většina z dotázaných, kteří museli předčasně do penze, sice nemá ekonomické potíže, ale v důsledku ztráty hlavní náplně života trpí jistou psychickou nestabilitou.

Jako pozitivní změnu vidí většina respondentů především novou svobodu, kterou získali všichni občané bývalé NDR. Zároveň však poukazují na ztrátu „individuálních jistot“, kterou posuzují negativně. Výsledky šetření naznačují, že platí Beckovy teze o rizikové společnosti stejně tak jako Stojanovova teze a že rizika tržní ekonomiky se zatím neshodují s představami občanů, ovlivněnými životem v minulém společenském systému.

Přes mnoho prožívaných problémů se většina dotazovaných dívala rok po sjednocení obou států relativně optimisticky do budoucnosti. H a b i c h a kol. (1991, s. 31) došli k podobným výsledkům, které komentují slovy: „Hodně občanů východního Německa očekává, že konkrétní opatření zlepší úroveň jejich života.“ Mezi méně optimistické vzhledem k budoucímu vývoji patří především pracovníci v řídících funkcích. Očekávají, že vyrovnání životních podmínek v obou částech Německa bude trvat pět až deset let. Uvádějí širokou paletu problémů a překážek, které (podle jejich názoru) tento vývoj zpomalují. K tomu patří zejména nevyjasněné zákony o vlastnictví, nedokonalost či potíže s aplikací zákonů původní SRN, administrativní předpisy a nedostatečná ochota podnikatelů převzít riziko. Možnost tyto překážky v budoucnosti odstranit posuzují odborníci spíše skepticky. Když k tomu připojíme psychosociální problémy a další, vyplývající ze systému, který se právě mění, lze uzavřít naše úvahy symptomatickým výrokem jednoho z dotazovaných: „Člověk by musel být Bohem, aby dokázal rychle změnit systém.“

Literatura

BECK, U.: Risikogesellschaft. Frankfurt/M 1986.

BOGUSZAK, M.: Demokracie a prosperita. Přítomnost, 1991, č. 6, s. 15.

STOJANOV, Ch.: Das „Immunsystem“ des „real existierenden Sozialismus“. Aus Politik und Zeitgeschichte, 1991, č. 19, s. 36-46.

ŠRUBAŘ, I.: War der reale Sozialismus modern? Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 43, 1991, č. 3, s. 415-432.

Došlo 4.11.1992

P. UTTITZ (Köln, FRG): Transformation process in the former GDR

The year 1989 was an important historical division for most East European countries, when the process of core social, political and economic changes was launched. In divided Germany this process resulted in the unification of both countries since the 3rd October 1990. Hence the Eastern part of Germany was in fact directly opened to mechanisms and claims of market economy, and these effects in agriculture were enhanced by the pressure of strong competition not only from the western part of the country but also from the EC countries. More than 800,000 persons were employed in the sector of agriculture in the GDR at the end of 1989. At the beginning of 1992 this figure amounted to about 250,000 individuals. It is estimated that 120,000 persons of those who lost their jobs in agriculture found new jobs in other sectors of the economy, 180,000 individuals retired regularly or prematurely, 150,000 persons went to reconditioning courses or have temporary subsidized jobs. 150,000 individuals are unemployed.

A sociological poll conducted on one cooperative farm in the former GDR in September 1991 brought these results:

- Only half of all the respondents still had regular jobs in September 1991 although transition to market economy was implemented only in a part of the farm.
- A quarter of the cooperative members was still working in that farm. More than half the respondents said that the notices the cooperative members had received were not socially acceptable.
- Transition from planned economy to market economy changes the position of workers as mentioned by a majority of respondents: work productivity increases, higher qualification is necessary and the workers are aware of greater competition (among them selves),
- Activities in departments where the respondents worked were mostly adapted, by their views, to new economic conditions.
- Regardless of all changes, the ties between employees-respondents and their old, and/or new employers were strong. They also believe that these farms have „a good chance to survive“ in the new conditions.
- Unemployed people were poorly informed about the opportunities for their reconditioning. They had their own specified ideas in which activities they would like to be engaged, however.

- Half the respondents wished for the cooperative farms and private farms to receive equal support in the former GDR in future; two fifths of respondents were of the opinion that the support of cooperative farms should be preferred, any only one tenth of them favored the priority of family farms.
- The economic position of most cooperative farmers was relatively good at the time of this poll (in comparison with the other groups of inhabitants), thanks to the good economic position of cooperative farms until then. The respondents mostly live in their own houses, their households have modern equipment and their incomes at the time of this poll were higher than the average income in the territory of the former GDR.
- Most respondents evaluated their future prospects rather optimistically than pessimistically. Their optimism concerned particularly an improvement of living conditions at their places of residence, the environment in general and development of their incomes. On the contrary, their objections applied to the provision of job opportunities and to rising living costs.
- The priorities of the respondents' value orientation are only little different from farmers' priorities in the "old federal lands". Large differences were observed in the role of political activities and religion, which are of greater importance in the life of the inhabitants of the "old federal lands".

The problems the people in the former GDR are facing nowadays do not only include a search for new social position or performance of roles in keeping with new models. The behavior of inhabitants in new conditions claims for abilities which are beyond the compass of many of them. Most respondents appreciate liberty which all inhabitants of the former GDR have acquired as a positive change. At the same time they speak about the loss of "individual securities", which is a negative feature in their opinions. It is clear that the overall change of the former system is a very difficult and long-range process.

transformation process in agriculture; former GDR; sociological poll on a cooperative farm

Adresa autora:

Dr. Pavel U t t i t z , Gerolsteinerstrasse 122, D-5000 Köln 41, BRD
